EIGENTIJDS
BELIJDEN

EIGENTIJDS BELIJDEN

OVER CHRISTELIJK GELOOF, ONDERWIJS EN BELIJDENIS

DR. ERIK DE BOER

Buijten & Schipperheijn *Motief*
Amsterdam

TU-Bezinningsreeks 31
© 2026 Buijten & Schipperheijn *Motief* Amsterdam
ISBN 978 94 6369 383 7
Vormgeving: Aperta, Jan Johan ter Poorten

Behoudens uitzonderingen krachtens de Auteurswet van 1912 mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers. Voor het maken van kopieën uit deze uitgave, ook voor zover toegestaan door de Auteurswet, zijn vergoedingen verschuldigd. Voor betaling van vergoedingen en voor toestemming voor het overnemen van gedeelten in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken wende men zich tot de uitgevers. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

INHOUD

Inleiding 9

1. Geloven, leren en belijden 17
- 1.1 Credo 17
- 1.2 Geloven, leren, belijden 17
- 1.3 Sjema Jisrael 18
- 1.4 Jezus kurios 19
- 1.5 Belijden, een werkwoord 20
- 1.6 Theologische taal 23

2. De geloofsregel 27
- 2.1 De canon van de waarheid 27
- 2.2 Ignatius kerkleider van Antiochië, Syrië 28
- 2.3 Irenaeus in Lyon, Gallië 30
- 2.4 Origenes van Alexandrië, Egypte 32
- 2.5 Tertullianus in Carthago, Noord-Afrika 34
- 2.6 Novatianus in Rome, Italië 37
- 2.7 Victorinus van Pettau, Slovenië 39

3. Credo's 43
- 3.1 Wat is het wachtwoord? 43
- 3.2 Apostolicum 45
- 3.3 Van Nicea naar Constantinopel 46
- 3.4 Athanasianum 49
- 3.5 Verantwoording gevraagd 50

4. De credo's in de zestiende eeuw 53
- 4.1 De drie 'gheloofssommen' 53
- 4.2 Eerbiedwaardige bladvulling 55
- 4.3 Het Utrechts Psalter 57

5. De twee C's: een Confessie, een Catechismus 63
- 5.1 Een geloofsbelijdenis voor de Nederlanden 63
- 5.2 Wat is een confessie? 65
- 5.3 Een catechismus uit Heidelberg 66

5.4 Een Confessie en een Catechismus in twee talen 67
5.5 Overzichtelijk belijden 68
5.6 Beschikbaarheid 70
5.7 De eerste nationale synode (1571) 71

6. Handtekening onder de Confessie 75
6.1 Gekopieerde confessie 75
6.2 'Oudste ondertekening' 76
6.3 Met eigen hand 79

7. Luthers belijden 83
7.1 De belijdenis van Augsburg 83
7.2 Lutheranen in de Lage Landen 85
7.3 De belijdenis van Antwerpen 86
7.4 Een lutherse open brief 88
7.5 Een lutherse catechismus 90

8. Oecumene in Europa 93
8.1 Lutheranen na Luther 93
8.2 Het Konkordienbuch 94
8.3 Belijdenissen als harmonie 95
8.4 Bemoeienis van Middelburg 98
8.5 Het plan van één breed gereformeerde belijdenis 99

9. De Dordtse Leerregels: een belijdenisgeschrift? 103
9.1 Oordeel over de Vijf artikelen 103
9.2 Compositie 105
9.3 Drukke drukkers 106
9.4 Ontwikkeling tot belijdenisgeschrift 107
9.5 Verwoording van ondertekening 108
9.6 Het lek gedicht? 110
Bijlage 112

10. Belijdenis in de koloniale wereld 115
10.1 Getuigenis en belijdenis 115
10.2 Belijden in de tropen 116
10.3 Belijden in de breedte 119

11. Twee eeuwen na Dordt: zeventiende-achttiende eeuw 123
11.1 Drie formulieren van eenheid? 123
11.2 Waalse kerken en de Franse taal 125

12. Belijdenisgeschriften 2.0 129
12.1 Leerregels 129
12.2 Kuypers *Drie formulieren van eenigheid* 131
12.3 Democratisering van de Drie formulieren 133

13. Ruimte bij binding? 137
13.1 Driepuntsgordel 137
13.2 Voorbeeld van het gravamen: de 21 woorden 139
13.3 Voorbeeld van tolerantie: de strijd van de jaren zestig 141
13.4 Voorbeeld van de vrijheid van profetie 143
13.5 Nieuw belijden 'in statu confessionis' 145

14 De onderwijzende kerk en haar formulieren 151
14.1 De klassieke formulieren: van drie tot zeven 152
14.2 Het klassieke huwelijksformulier 152
14.3 Huwelijksformulier en geloofsleer 154
14.4 Formulieren en formuleren 156
14.5 Handreikingen 157

15. Inbedding: belijdenis en kerkorde 161
15.1 Hoe Bijbels is een kerkorde? 161
15.2 De belijdende verklaring van 2023 162
15.3 Vrijgemaakt voorwerk (2014) 163
15.4 Leerdienst en catechese 165
15.5 (Ver)binding aan de belijdenis 167
15.6 Theologie, universiteit en docenten 170
15.7 CGK en PKN 171

16. Onderwijzen en belijden anno nu 175
16.1 Analyse van de cultuur 175
16.2 Drie plus drie 177
16.3 Op een kruispunt 179
16.4 Verder met vroeger 181
16.5 Tijd voor een nieuwe catechismus 182

17. De omkeer van de oudste zoon 185
17.1 Na veertig jaar 185
17.2 De gelijkenis 186
17.3 Met vrees en beven 188

18. Met het oog op de toekomst – een belijdenis 191

Samenvatting 193

INLEIDING

Is eenheid in geloof wel mogelijk? 'Wat voor jou waar is, hoeft het voor mij niet te zijn, toch?' In de eenentwintigste eeuw menen veel mensen dat de ene waarheid niet bestaat. Alles is subjectief en relatief. Ook voor christenen is het niet eenvoudig om het geloof leerstellig te verwoorden. Er zijn zoveel kerken en stromingen. Wie zal zeggen wat waar is?

Toch is eenheid in geloof en kerk onopgeefbaar. Eensgezindheid in het belijden van het geloof ook. Dat wil ik ter inleiding op dit boek proberen duidelijk te maken.

De eenheid van Israël ligt historisch gezien in de afstamming van dat ene gezin, van Abraham en Sara. Dieper ligt de eenheid verankerd in het geloof: 'de HERE, onze God, is één'. Er is maar één God zoals Hij. De eenheid van dat volk bleef bestaan toen uit twaalf stamvaders onderscheiden volksstammen voortkwamen. In de gezamenlijke geschiedenis gingen ze ook eigen wegen. Dat waren wegen die soms van de dienst aan de ene God afbogen, maar ook weer door goddelijk ingrijpen naar het ene geloof teruggebogen werden. De eenheid als volk is niet in nationale symbolen maar in de eenheid van het geloof te vinden.

Christenen geloven dat uit dat ene, speciale volk de Messias is voortgekomen. De enige die 'Zoon van God' heet, maar zich ook als 'de Mensenzoon' presenteert. Rondom deze Jezus van Nazaret verzamelde zich een volgend twaalftal dat het goede nieuws aan Israël en aan de volken brengt. Op de ene stam Israël worden takken geënt en groeit de christelijke kerk. De messiaanse beweging wordt een wereldkerk. Die vindt haar eenheid niet in internationale symbolen als een vredesduif, Olympische ringen of een regenboogvlag, maar in het ene geloof. 'Eén Heer, één geloof, één doop', zoals de apostel Paulus het verwoordt in een instructie aan de jonge christelijke kerk in de havenstad Efeze (Ef. 4:5).

Ik ben geboren in een uithoekje van de christelijke kerk, in een klein land, in dat tijdvak van de wereldgeschiedenis dat 'na de Tweede Wereldoorlog' heet. Opgegroeid in de havenstad Rotterdam. In een tijd die wij binnenskamers 'na de Vrijmaking van 1944' noemen. Voor veel medechristenen heeft de laatste tijdsbepaling een exotische klank. Toch leer-

de ik juist in de 'vrijgemaakte' kerk dat er bij de ene Heer en bij de eenheid van het geloof maar één kerk hoort.

Het boek dat u in handen hebt, gaat over het belijden van het christelijk geloof. Zoals dat stem kreeg vanaf het moment dat mensen gingen reageren op degene die zij als Jezus uit Nazaret leerden kennen. Zoals die belijdenis tot ons komt in de namen en titels die zij voor Hem gingen gebruiken: rabbi (leermeester), messias (Christus), kurios (heer). In evenveel talen als waarin het christelijk geloof verkondigd is, ontstonden verschillende belijdenissen. Die ondanks verschillen toch een eenheid te zien geven in antwoord op hetzelfde evangelie. In verschillende eeuwen geven belijdenissen antwoord op concrete uitdagingen. Het ene christelijk geloof gaat door allerlei culturen heen. Tevens door veranderingen in de manier waarop we naar de wereld kijken. Kan het christelijk geloof na zoveel eeuwen en bij duizelingwekkende veranderingen in de cultuur nog wel hetzelfde blijven als in het begin?

In dit boek blijf ik op zoek naar de constante: hoe de christelijke kerk het ene geloof in de Heer Jezus Christus belijdt in de onderscheiden geloofsdocumenten die zij onderweg in de geschiedenis bij elkaar sprokkelde. Soms zal de lezer eigenaardigheden opmerken uit de speciale geschiedenis van dat ene hoekje van de Nederlandse kerken. Ik hoop dat het u niet afschrikt. Wees ervan verzekerd dat ook eigenaardige mensen reikhalzend uitkijken naar medechristenen die het ene geloof delen. Die dat misschien anders verwoorden, maar hetzelfde bedoelen te belijden.

Wat dan als blijkt dat medemensen hun geloof niet alleen anders verwoorden maar dat zij echt ook anders geloven? Wel, dat is ook waartoe belijdenissen bedoeld kunnen zijn: om in het gesprek in te brengen, om te getuigen, te onderwijzen, in de hoop te overtuigen. Zo eigenaardig zijn christenen immers wel: dat zij ervan overtuigd zijn te mogen, te moeten getuigen van de Naam boven alle namen.

Aanleiding

Ter inleiding nog iets over de aanleiding tot dit boek. Ik vertel kort waarom ik dit boek van mijzelf moest schrijven. Aan de ene kant omdat de oudchristelijke en reformatorische belijdenissen mijn lievelingsvak zijn. Aan de andere kant omdat ik – zacht gezegd – er niet gerust op ben of de kerk waarin ik belijdend lid ben nog wel een gereformeerd-belijdende kerk is.

Ik schrijf dit vijftig jaar nadat ik openbare geloofsbelijdenis aflegde in de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt van Rotterdam-Kralingen. Doordat ik opgroeide in de jaren van de Koude Oorlog hing deze dreiging over mijn zonnige jeugd: als de Russen komen, zal ik dan in staat zijn te blijven

geloven? Of zal marteling mij ertoe leiden de Heer te verloochenen? De vervolgde kerk kreeg stem door Richard Wurmbrand. Mijn vader volgde hem. Mijn moeder stimuleerde het uit je hoofd leren van de Catechismus: dan ken je die tenminste als je in de gevangenis geen bijbel mag hebben.

Korte tijd daarna ging ik aan de Theologische Hogeschool in Kampen studeren. De drang om met het evangelie aan het werk te gaan duwde mij naar de theologie. Eigenlijk stond ik al ingeschreven voor de studie klassieke talen in Leiden. Om de bronnen van de vroegchristelijke kerk bestuderen. Om dichter bij de kerk te komen toen zij nog één was. Om terug te gaan achter de verdeeldheid die de geloofwaardigheid van het evangelie aantast. Het werd theologie, met focus op de kerkvaders en de reformatoren.

Als student leerde ik: de eenheid van de kerken rust niet in de organisatie maar in het ene belijden. Wat de kerken verbindt is het ene geloof zoals dat verwoord is in de belijdenisgeschriften. Die belijdenissen spreken de heilige Schrift na. Dus kan ik mij met een gerust hart aan de 'Drie Formulieren van Eenheid' binden.

Tijdens de jaren 1976-1982 discussieerden de professoren onderling over de vraag of er meer dan één ware kerk in een plaats kan zijn. 'Als de apostel Paulus een brief aan de christenen in plaats K. zou sturen, naar welk kerkadres zou die brief gaan?' Dat lijkt nu misschien een bizarre vraag. Toch is die niet zo vreemd als het beginpunt de 'ekklesia' is die de apostelen van plaats tot plaats stichtten. Ik was naar Kampen gekomen om theologisch te leren denken en duiden. De eigenzinnige leer over de kerk moest anders, meende ik, maar wist niet hoe.

In de jonge vrijgemaakte kerken waren we altijd bezig met die ander, waarvan wij vervreemd geraakt waren. Het meest dichtbij maar al op grote afstand: de Gereformeerde Kerken die wij synodaal noemden (omdat de Generale synode tijdens de oorlog zich gezag over de geloofsleer en over de plaatselijke kerken had aangemeten). Werd daar de belijdenis nog wel gehandhaafd? Achteraf gezien snap ik waarom het erop leek dat de vrijgemaakten hun kerk als de enige ware beschouwden. Dat kwam enerzijds doordat we dat echt graag wilden zijn: écht kerk, zoals die in de belijdenis getypeerd wordt. Daarin wilden we 'voorbeeldig' zijn, zodat andere kerken met ons mee wilden doen en er meer eenheid kwam. Dat we onszelf de enige ware kerk leken te vinden kwam anderzijds door de kritiek die we op andere kerkformaties hadden. Die moesten immers wakker geschud worden.

In dat oprechte en vurige, eigenzinnige vrijgemaakte klimaat kon je theologie studeren zonder ontmoetingen met andere theologische opleidingen en de wijdere universitaire wereld. In de vijftig jaren die ik sindsdien mocht afleggen, leerde ik veel bij. Ook van gelovigen en collega's uit andere gemeenschappen, in binnen- en buitenland. Toch zeg ik vandaag nog: aan die kleine theologische opleiding in Kampen is het fundament

van mijn theologisch denken gelegd. Daar heb ik ontdekt hoe schatrijk we zijn met de credo's van de vroege kerk. Er zijn daar nog veel meer credo's te vinden en het is geweldig om in dat landschap op ontdekkingstocht te gaan. Ook als in de zestiende eeuw het spoor van de kerk versmalt tot de gereformeerde traditie, blijft het belijden fascinerend. Dat kreeg ik in die soms wat malle maar dappere vrijgemaakte kerken mee.

Een geruststelling. Dit boek zoomt pas aan het einde in op de Nederlandse Gereformeerde Kerken en haar Theologische Universiteit (voorheen in Kampen, nu in Utrecht). Dat is altijd mijn habitat geweest, ook als ik in kerk en academie buiten de deur kwam – tijdens studie in Duitsland en predikantschap in Zuid-Afrika, als hoogleraar aan de Vrije Universiteit Amsterdam en aan de Free State University Bloemfontein. Juist buiten de deur leerde ik de kracht van de belijdend gereformeerde kerken kennen.

Als schrijver van dit boek wil ik aan het eind van mijn werkzame leven verantwoording doen van veranderingen die ik registreer in die ene kerkformatie die zich sinds kort de Nederlandse Gereformeerde Kerken noemt.

Omleiding

Nog een kleine omleiding voor het boek over de belijdenissen echt begint.

Aan het eind van mijn theologiestudie in Nederland en Duitsland schreef ik een artikel dat ik aan professor J. Kamphuis opdroeg bij zijn vijfentwintigjarig jubileum als hoogleraar. De titel is 'Geloof onder woorden. Over theologisch onderzoek naar belijdenis en dogma' (1984). Sindsdien heeft dit studieveld mij niet losgelaten. Aan het eind van mijn loopbaan wist ik: nu keer ik terug naar het begin, de vroegste vormen van het belijden van de christelijke kerk. Daarvan doe ik verslag in hoofdstuk 2: over de leesregels bij de Bijbel die tegelijk leerregels voor geloofsonderwijs werden. Waarom? Omdat ik wil proberen te begrijpen hoe de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt in de veertig jaar sinds ik predikant werd, veranderd zijn:

- van sterke nadruk op belijdenissen als Drie formulieren van eenheid naar kritische afstand tot leerstelligheid;
- van kennis van belijdenis, Catechismus en Dordtse Leerregels naar het afschaffen van onderwijs aan de hand van de belijdenisgeschriften;
- van focus op de waarheid van het geloof dat we belijden naar hunkering om het geloof als werkelijkheid te beleven.

Ik wil het begrijpen en proberen te duiden hoe dat zo gekomen is. Daarbij haal ik allerlei materiaal naar boven dat ik in de loop van de jaren schreef en waarin ik mij met de belijdenissen van de christelijke kerk bezighield.

Hoopvol teken is dat bij de hereniging van de GKv en NGK in 2023 de synode van de Nederlandse Gereformeerde Kerken een commissie belijdende kerk instelde. Op hun website staat te lezen:

> 'De opdracht van de commissie is om te verkennen op welke wijze de kerken hun geloof met het oog op deze en de toekomende tijd kunnen belijden en hoe de verankering van de kerken aan de leer van de Bijbel opnieuw vorm kan krijgen.'[1]

De synode van Deventer 2023 vroeg de commissie over drie jaar concrete aanbevelingen te doen over 'de inhoud en het functioneren van ons belijden in al zijn functies: loven, verbinden, oriënteren, onderwijzen, getuigen en beschermen'. En ook over 'het verlevendigen van het belijden in de praktijk van ons leven als kerken en kerkleden, zodat er meer tijd en aandacht is voor de inhoud van het geloof in vormen die passen bij deze tijd en cultuur'.

Vanaf januari 2026 verschijnt in de NGK het maandblad *Onderweg*. In het meinummer typeert de redactie deze kerken als 'een zoekend kerkverband'. Dat gebeurt terwijl een predikant in hetzelfde nummer de oude vraag herhaalt of de slang in het paradijs werkelijk Eva en Adam aangesproken heeft. Daarover had een synode van de (in 1926 ongedeelde) Gereformeerde Kerken een eeuw geleden uitgesproken dat het spreken van de slang hoort bij de 'zintuiglijk waarneembare werkelijkheden' van het paradijs. Vandaag, een eeuw later, worstelen we nog sterker met de spanning tussen natuurwetenschappelijke inzichten en ons verstaan van de Bijbel. Hebben we in Genesis 1-3 te maken met geschiedschrijving van opeenvolgende gebeurtenissen of vinden we er fundamentele inzichten in een vertelvorm uit het oude Oosten? Het artikel over de sprekende slang brengt de redactie van het maandblad tot de typering van 'een zoekend kerkverband'. In de toelichting lees ik:

> Een gesprek over de leer op basis van de Schrift is een goede gereformeerde traditie. Ook de kerkelijke belijdenis is daarbij niet heilig: die staat onder het Woord. Tegelijk is dit geen vrijblijvend gesprek. Voor hartelijke eenheid is een samenhangend kader nodig, ook qua inhoud. Het onderstreept de noodzaak dat een vitale kerk een samenbindende belijdenis nodig heeft.

Het voorbeeld inzake Genesis 3 en de ruimte voor publicatie illustreren hoe het erom spant of de NGK belijdende gereformeerde kerken blijven. Als de oude belijdenissen niet meer samenbinden en er geen alternatief is, vindt erosie van het belijden anno nu plaats. De vraag gaat rondzin-

1 Zie https://ngk.nl/commissies/commissie-belijdende-kerk/

gen: verhaalt Genesis 3 ons de val van het menselijk geslacht of is het een herinnering aan de fluisterstem van de zonde in het leven van ieder mens?

Vragen bij een leeruitspraak als die van de synode te Assen in 1926 vallen onder de thematiek van dit boek. Is de bewoording 'zintuiglijk waarneembaar' voortaan toegevoegd aan het belijden over het gezag van de heilige Schrift, zoals dat in de Nederlandse Geloofsbelijdenis verwoord is (art. 2-7)? Nee, het is en blijft een uitspraak in een concrete zaak van leertucht over die ene predikant en zijn (gebrek aan) argumentatie rond Genesis 3. De GKN hebben die uitspraak in 1967 teruggenomen, terwijl GKv-theologen die bleven benadrukken.

Ook als dit boek de Nederlandse Gereformeerde Kerken anno nu aanspreekt, had ik voortdurend het wijdere christelijke Nederland in gedachten. Er is immers de evangelische wereld die zonder formele belijdenissen leeft, maar die ondertussen toch ook het christelijk geloof belijdt. Zijn er voor evangelisch-charismatische christenen voorbeelden te vinden van belijden die hen kunnen aanspreken? Er zijn de bevindelijke kerken die de Drie Formulieren van Enigheid (met hoofdletters) in ere houden. En er is de Protestantse Kerk in Nederland die zich weliswaar niet aan de belijdenissen bindt, maar deze toch in de kerkorde ingeschreven houden. Ik hoop dat ook christenen die de interne problematiek van de NGK niet delen, toch iets hebben aan deze studie over het belijden.

Eén voorbeeld slechts om te laten zien dat het in meer kerkformaties spannend is rond de belijdenissen van de Reformatie: een artikel met de titel 'Wie gelooft de belijdenis nog?' in *De Waarheidsvriend*, het weekblad van de Gereformeerde Bond in de Protestantse Kerk in Nederland. Zelfs onder orthodoxe christenen verliezen de geloofsbelijdenissen aan gezag en functioneren ze steeds minder als bron van inspiratie en richting, kopt de inleiding. De auteur noemt vier factoren in de cultuur die dit veroorzaken: 1. De individuele mens schept met eigen gevoelens en intuïties zijn eigen identiteit en voegt zich moeilijk in een kerkelijke traditie. 2. Het verleden is niet gezaghebbend als de wetenschap juist naar vooruitgang en vernieuwing streeft. 3. Moderne mensen geloven niet in talige teksten die bovendien als machtsmiddel andere meningen uitsluiten. 4. Het instituut kerk kan op wantrouwen rekenen, waarmee leergezag bevoogdend voelt. Dit artikel illustreert de gezamenlijkheid van de wankele positie van de confessies. Terwijl de Gereformeerde Bond in de Nederlandse Hervormde Kerk juist opgericht was om het belijden te versterken.

Kortom, ook in kringen die de belijdenisgeschriften hoog in het vaandel hebben, lijkt de overdracht in het heden niet eenvoudig te zijn. De observaties die ik in deze inleiding beschreven heb, nodigen uit de ge-

schiedenis van het christelijk belijden te doorlopen. Hopelijk vinden we daarmee aanwijzingen om het belijden vandaag stem te geven.

Nog even dit over de opbouw van de tekst. Aan het eind van elk hoofdstuk bied ik in kleine letter materiaal dat achter wat ik schreef ligt. Verdieping: voor wie verder wil studeren. Ook noem ik publicaties die ik zelf schreef en die, zie ik achteraf, voorstudies voor dit boek waren.

Verdieping

- E.A. de Boer, 'Geloof onder woorden. Over de betekenis van en het theologisch onderzoek naar belijdenis en dogma', in: *Radix* 10 (1984), 68-102; 'Het heilig erts der Schrift in een goudschaal afgewogen? Assen 1926 als leeslijn in de theologische traditie van Broederweg 15 te Kampen', in: *Radix* 31/3 (2005), 154-175.
- Voor de opdracht aan de Commissie Belijdende Kerk, zie https://ngk.nl/commissies/commissie-belijdende-kerk/. Voor het artikel van Ulbe van der Meer en het redactioneel beleid, zie *Onderweg. Maandblad voor de Nederlandse Gereformeerde Kerken* 12 (2026), 5, 26v. Dit maandblad is sinds januari 2026 de doorstart van OnderWeg, waaraan een fusie van de bladen De Reformatie en Opbouw ten grondslag lag en waarvan elf jaargangen verschenen.
- Het artikel van ds. M.K. de Wilde, 'Wie gelooft de belijdenis nog?' staat in het nummer van 15 april in *De Waarheidsvriend* 15 (2026), 4-6.

1 GELOVEN, LEREN EN BELIJDEN

1. Credo

De titel van dit boek verwijst naar het belijden van de christelijke kerk. *Het credo* is hoe we in de theologie de meest fundamentele geloofsbelijdenis aanduiden. Het kan naar de Apostolische geloofsbelijdenis verwijzen en ook naar die van Nicea. Het is een vakterm. We vinden het oudchristelijke credo terug in de belijdenisgeschriften van de zestiende eeuw. In het jaar 2025 is erbij stilgestaan dat het credo van Nicea in zijn oorspronkelijke vorm zeventien eeuwen oud is.

Tegelijk is het woord *credo* heel persoonlijk. Eigenlijk is het een Latijnse werkwoordsvorm in de eerste persoon enkelvoud. Credo betekent: ik geloof! Het is het eerste werkwoord van de Apostolische geloofsbelijdenis: 'Ik geloof in God de Vader, de Almachtige, Schepper van hemel en aarde …' Christenen in het Romeinse Rijk zeiden het zo: 'Credo in Deum patrem …'

Ook als geloven heel persoonlijk is kan het christelijk geloof niet zonder het meervoud: 'Wij geloven en belijden dat er één God is' zeggen we met het credo van Nicea. Een belijdenis van het geloof is daarom niet beperkt tot wat ik geloof. Wat mijn geloof inhoudt heb ik niet zelf uitgevonden maar is mij aangereikt vanuit de christelijke kerk. Daarom is zelfs de belijdenis die in de eerste persoon enkelvoud uitgesproken wordt, het Credo van de christelijke kerk als geheel.

2. Geloven, leren, belijden

Wat de christelijke kerk gelooft is het antwoord op het Woord van God. Het geloof wordt onder woorden gebracht in de geloofsleer en in belijdenissen. Leren en belijden zijn twee vormen van gelovig spreken die alles met elkaar te maken hebben.

Een belijdenis is in de eerste plaats erkenning van degene in wie je gelooft. Jezus zegt het zo: 'Iedereen die Mij zal erkennen bij de mensen, zal ook Ik erkennen bij mijn Vader in de hemel' (Mat. 10:32). Daartegenover

staat verloochenen, ontkennen. Paulus drukt het mooi uit. 'Als uw mond belijdt dat Jezus de Heer is en uw hart gelooft dat God Hem uit de dood heeft opgewekt, zult u worden gered. Als uw hart gelooft, zult u rechtvaardig worden verklaard; als uw mond belijdt, zult u worden gered' (Rom. 10:9-10). Geloof en belijdenis zijn twee kanten van de ene medaille. Geen medaille die je wint maar een die je toch uitgereikt krijgt. Kop en munt van een gevonden goudstuk.

De geloofsleer gaat vooraf aan geloven en belijden. Door middel van onderwijs leert een mens dat God er is. Dat Hij een Zoon heeft en via Hem ook door mensen Vader genoemd mag worden. Je leert dat God geen stoffelijk maar een geestelijk bestaan heeft, en dat de Geest van God ook een mens vervullen kan. Geloofsleer is de onderwijsvorm die bij een bepaalde tijd past maar die in een andere onderwijssituatie ook kan worden aangepast. Een kinderbijbel is anders opgezet dan een evangelisatiecursus.

Deze studie wil doordenken hoe geloofsleer en belijdenis door de eeuwen heen gestalte kregen. En hoe het christelijk geloof gelijk is gebleven, ook als het in een nieuwe tijd opnieuw onder woorden werd gebracht.

3. Sjema Jisrael

In Deuteronomium 6 klinkt de oproep van Mozes, de wetgever, om de HEER lief te hebben: 'Hoor, Israël!' Het is een reactie op de ontmoeting met de God van Israël bij de Horeb en de afkondiging van de tien geboden. De oproep tot gehoorzaamheid begint met een belijdenis: 'Luister, Israël: de HEER, onze God, de Heer is de enige' (Deut. 6:4). Zo is het Sjema Jisrael een belijdenis geworden die in de eerste plaats Israël moet horen. Om het volk te zijn dat bij deze God hoort en bij wie deze unieke God horen wil.

In het jodendom is het Sjema Jisrael het ochtend- en avondgebed geworden. In het Hebreeuws klinkt het zo: 'Sjema Jisrael, Adonai Elo-hénoe, Adonai echád.' Het is uitgebreid met aanhaling uit Deuteronomium 6:5 en 6:9 (respectievelijk herhaald in 11:13, 11:20). De mezoeza, het kokertje aan de deurpost van een Joods huis, bevat de tekst van het Sjema. Dat de G'd van Israël één is drukt zijn uniciteit uit (tegenover het veelgodendom van andere volken).

Het is deze kernbelijdenis die door Jezus van Nazaret geciteerd wordt in antwoord op een vraag naar het belangrijkste gebod: 'Het voornaamste is: Luister, Israël, de HEER, onze God, is de enige Heer!' (zie Marc. 12:29; Mat. 22.37). Het ene volk heeft deze belijdenis eeuwenlang te midden van de vele volken op aarde bewaard.

4. Jezus kurios

Deze belijdenis neemt de kerk van het Nieuwe Testament op in de claim: 'Jezus is Heer' (Fil. 2:11). De eerste vertaling van het Oude Testament, die in het Grieks, gaf de naam JHWH weer als Adonai. Bijvoorbeeld in de messiaanse Psalm 110 in het Griekse Oude Testament: 'De HEER heeft tot mijn Heer gezegd: "Zet u aan mijn rechterhand, totdat ik jouw vijanden als voetbank voor je voeten bied."' Zowel de spreker als de aangesprokene dragen dus de titel *kurios*. Jezus wist zich in deze aankondiging van de God van Israël zelf aangesproken. Deze psalm ging niet over David, koning en dichter, maar over een latere zoon. Een zoon die door God als 'heer' wordt aangesproken (Mat. 22:43-45). Jezus zelf vatte Psalm 110 op als een profetie over zichzelf. De korte belijdenis 'Jezus is kurios' is kortschrift voor heel Psalm 110. En daarom komt het hele Oude Testament inzake de God van Israël mee in het Nieuwe.

Kernwoord voor het doorgeven van het evangelie van Jezus Christus is het werkwoord leren of onderwijzen (*didachein*). Het zelfstandig naamwoord is *didache*, de leer van het geloof (1 Tim. 4:16; 6:1; Tit. 1:9; 2:7, 10). In zijn pastorale instructiebrieven aan Timoteüs en Titus heeft Paulus het over 'de gezonde leer' (1 Tim. 1:10; 2 Tim. 4:3; Tit. 1:9; 2:1) en 'de juiste leer' (1 Tim. 4:6). Het actieve onderwijs geven (*didaskalia*) moet 'volgens het geloof' zijn (6:3). De geloofsleer van leermeester Jezus is opgedragen aan de apostelen. Zij moeten de volken tot leerlingen maken en hen onderwijzen zich te houden aan alles wat de Heer hun had opgedragen (Mat. 28:20).

Die geloofsleer komt in het Nieuwe Testament tot ons in de vorm van vier evangeliën en een veelvoud aan apostolische brieven. Er is op dat moment nog geen overzicht van de geloofsleer in de vorm van een overzichtelijke cursus. Wel is er een heel oud boekje met de opvallende titel 'Het onderwijs van de Heer door de twaalf apostelen aan de volken'. Net als de boeken en brieven van het Nieuwe Testament is het in het Grieks geschreven. We duiden het met het titelwoord als de *Didachè* aan. Blijkbaar vinden we hier een overzicht van wat er over het geloof van de christenen te leren was. Interessant is dat het geschrift begint met de christelijke stijl van leven: 'Er zijn twee wegen, een naar het leven en een naar de dood. Er bestaat een enorm verschil tussen die twee wegen.' Daarin komen allerlei geboden van Jezus uit het Oude Testament en de Bergrede samen. Ook vinden we er onderwijs over de doop, het vasten, het gebed (met de tekst van het Onze Vader naar Matteüs 6).

Als iemand komt die jullie al deze bovengenoemde dingen onderwijst, verwelkom hem dan. Maar als deze leraar zelf dwaalt en een andere leer onderwijst die dit ondermijnt, luister dan niet naar hem. Als het bijdraagt

tot de gerechtigheid en kennis van de Heer, verwelkom hem dan als de Heer (*Didachè* 11.1-2).

Behalve de tekst van het Onze Vader biedt de *Didachè* ook prachtige formuleringen die bij de viering van het avondmaal werden uitgesproken.

5. Belijden: een werkwoord

In het Nederland van nu zien veel mensen geloof als iets persoonlijks dat ook achter de voordeur moet blijven. In het publieke domein heeft dit persoonlijke geloof (in wat dan ook) beperkte zeggenschap. Geloofsuitspraken dragen niet vanzelfsprekend bij aan het debat, bijvoorbeeld in de politiek, de economie of de wetenschap. Op allerlei plekken zijn nog tekens van het christelijk geloof in de cultuur aanwezig, zoals op schilderijen van Bijbelse verhalen, in muziekstukken als de Matteüs Passion en in de literatuur. Maar de kennis om deze als getuigenis van het evangelie te kunnen duiden ontbreekt bij velen.

Waar het Nieuwe Testament termen als belijden en belijdenis gebruikt, gaat het wel over een geloof dat publiek tot uiting komt. We zagen al hoe het Jezus zelf is die publiek belijden tegenover publiek ontkennen stelt. 'Iedereen die Mij zal erkennen bij de mensen, zal ook Ik erkennen bij mijn Vader in de hemel. Maar wie Mij verloochent bij de mensen, zal ook Ik verloochenen bij mijn Vader in de hemel' (Mat. 10:32-33). Die toezegging herhaalt Jezus als Hij zich later in een visioen aan Johannes laat zien. Deze apostel mag die opschrijven en aan de gemeente sturen: 'Wie overwint mag zich ook in het wit kleden. Ik zal zijn naam niet uit het boek van het leven schrappen, maar juist voor hem pleiten ten overstaan van mijn Vader en zijn engelen' (Op. 3:5). In de NGB-vertaling van 1951 staat: 'Ik zal zijn naam belijden …' Want het kan ook gebeuren dat christenen onder druk de naam van Jezus verloochenen (Op. 3:8). Wie deze Naam tegenover de mensen niet verloochent maar erkent, krijgt dezelfde erkenning van de Mensenzoon ten overstaan van God, zijn Vader, en de hemelbewoners.

Het evangelie van Jezus Christus maakt ook duidelijk dat erkenning van zijn naam gevolgen kan krijgen. Vooral Johannes registreerde dat mensen die Jezus' wonderen meemaken terughoudend zijn om de inzet van Jezus te benoemen. Zij waren bang voor de Joodse leiders 'omdat die toen al besloten hadden dat ze iedereen die Jezus als de messias zou erkennen uit de synagoge zouden zetten' (Joh. 8:22). Dat geldt voor gewone mensen, maar extra wanneer sommige van die leiders zelf voor het evangelie van Jezus gewonnen worden. Johannes signaleert: 'Toch waren er ook veel leiders die wel in Hem geloofden, maar vanwege de farizeeën kwamen ze daar